

„PALMSE TAEVAS“ MAA PEALT VAADELDUNA

Mall Hiiemäe

TEESID: Artiklis on analüüsitud Jakob Hurda korrespondendi Johann Sõsteri rahvaastronomiasaadetist „Palmse taevas“ (1902). Täpsustatud on kõnesoleva ainese kogumise ja päritolu paika, nenditud materjali olulisust ning unikaalsust uuri jate hinnanguis. Esile on toodud saadetise koostamise seigad ja sisu omapära. Tähelepanukeskmes on nii rahvaluulekoguja enda kui tema informandi – hea tähetundja Ann Meikari kuulumine pärimuskollektiivi liikmete hulka. Vaagitud on Ann Meikari üldist traditsioonipädevust ning samuti ka kohaliku kogukonna elulaadi tähevaatlusele keskenduva loodusetaju kauase püsimise mõjutegurina.

MÄRKSÖNAD: rahvaastronomia, ajaarvestus, tähtkujud, rahvaluulekogumine, traditsiooniprotsess, Lahemaa ajalugu

SAADETISE „PALMSE TAEVAS“ KOOSTAMISE LUGU

Uurimuses eesti rahvaastronomiast on Paul Prüller kolme silmapaistvama Jakob Hurdale rahvaastronomia alase kaastöö saatja seas nimetanud Johann Sõsterit (Prüller 1961: 293). Kiidusõnu on Sõsteri kohta jagunud hiljemgi. „Ta on üldse parim koguja – täpne ja asjatundlik,“ rõhutab Hurdale sellealast materjali kogunud isikute tööd hinnates Andres Kuperjanov (2003: 18).

Kuna Sõster on kõnesoleva saadetise pealkirjaks pannud „Palmse taevas“ ning see kirjatöö on posti pandud Palmses, siis on tema kogutut ikka seosesse viidud Palmsega. Veidi avaramat, seejuures ka vast täpsemalt traditsiooni päritolu määratlust on kasutanud Reiu Tüür oma käsitluses pealkirjaga „Kadrina tähekujud“ (1997).

Johann Sõster. EKLA Foto A 2: 2310.

Johann (Johannes) Sõster (1876–1953) oli aastatel 1899–1902 Palmse ministeeriumikooli juhataja. Kool ei asunud sellal Palmses, vaid mõisa-keskusest u 5 km loodes ning seda on vastavalt asukohale nimetatud ka Ilumäe ja Võhma kooliks (Tarvel 1983: 218–219). Pärit oli aga Sõster Eru lahe äärsest Tammispea külast, mis asub Kadrina ja Kuusalu khk piiri-mail ning on hilisemal ajal Loksa valla koosseisus kuulunud Harjumaa territooriumile.

Sõster oli ilmselt saanud põgusaid astronoomia-alaseid teadmisi juba aastatel 1886–1894 Palmse ministeeriumikoolis õppides ja hiljem, 1897. a end Riia Õpetajate Seminaris täiendades, kuid tema rahvaluulesaadetise „Palmse taevas“ eeskujundjaks oli Jakob Hurda koostatud ja 1899. a ilmunud „Eesti astronomia“ ülevaatega rahvapärasest tähetundmisest Eestis (vt Hurt 1989). Küllap ta leidis üllatusega, et auväärne kirjamees pole mitmeid talle kodukohas teada olevaid tähtede ja tähtkujude nimetusi üldse maininud, ning asus õhinal tööle, kasutades emapoolselt tädilt Ann Meikarilt kuulduid seletusi.

Vallaliseks jäänud tädi Ann elas samuti Tammispea külas Tõnu talus Sõsterite surperes. Nii olid Johannil tema tarkustest osasaamiseks sood-sad võimalused. Ta on Anne iseloomustanud kui suurt vanavara teadjat, head vanade laulude lauljat ning juttude vestjat, kes kirikuskäimisest polevat hoolinud: „Ta läks selle asemel ennem metsa, vahtis liblikaid, putukaid ja korjas maarohtusid, mis arstimiseks head olid. Ann Meikar oli meie ümbruses hea loodusetundja, kellest ainult vana Mae (kaugelt kuulus arst ja nöid) ette jöudis“ (EKLA f 157, m 15: 2, l 11).

Kaaskirjas saadetisele 1903. aastast on Sõster Hurdale kirjutanud: „Önnis Ann Meikar suri aga liig vara, siis, kui ma teaduslikust astronomiast midagi ei teadnud“ (H II 71, 589). Siit võib järel dada, et kui Sõster Hurdale tema tähetundmisest ülevaadet koostas, polnud Anne enam oma tarkust jagamas. Seega esineb Johann ise ühtaegu nii rahvaluulekorrespondendi kui informandi rollis.

Kuigi 19. sajandi teisel poolel leidis Eestimaal aset usundilise maailm-pildi kiire muutumine, toimus see piirkonniti ja valdkonniti erinevalt. Sel-lal tegutses veel palju regilaulikuid ning jutuvestjaid, häid loodusetundjaid ja tunnustatud rahvaarste, ent tähetundmise alal tõuseb meie rahvaluule-kogudes Palmse saadetise kõrval esile vaid Saaremaa aines. Kõigist 27-st eesti rahvaastronomia alastes teadetes leiduvast nimetusest tähtede ja tähtkujude kohta on ligi pooled (12) kirja pandud ainult Ann Meikarilt, imestab oma väitekirjas Sõsteri saadetist kujundilome aspektist analüü-sinud Reiu Tüür (1997: 128).

Ootuspäraselt ei jätnud Sõsteri korjandus ükskõikseks ka Jakob Hur-ta, kes „Eesti astronomiat“ kirjutades oli rahvapärase tähevaatusoskuse kiiret kadu juba tähele pannud. Kirjavastuses Sõsterile 10. septembril 1902 teatas ta kavatsusest koostada endisest põhjalikum käsitlus, mis hõlmaks ka äsjasaabunu: „Teie lisa Eesti Astronoomiale on kaunis. Ma valmistan aega mööda omast pisukesest raamatukesest tõist täiendatud trükki ette. Sääl saab ka Teie materjaal omas kohas seisma“ (EKLA f 126, m 1: 18, l 1). Sõster omakorda palus saadetises 24. juulist 1903 Hurdalt vähegi põhjali-kumat tähekaarti, et mujal Eestis kogumist jätkata (H II 71, 589 ja 592). Selle ta ka sai, kuid pidi peagi nentima, et seda laadi pärimus on juba minevikku läinud (EKLA f 43, m 22: 14, l 5).

ÜLDIST JA ERLIST JOHANN SÕSTERI KÄSIKIRJAS

Võib-olla äratab Sõsteri saadetise tähtkujunimetuste unikaalsus tähelepa-nu sellepärast, et ta on jätnud osa Hurda teoses juba märgitud tähtkuju-dest kordamist välrides kirja panemata. Unikaalse nimega tähtkujude hul-

ka kuuluvad Üksik, Kaksikud, Ridamus ehk Täherida, Taeva Paarid, Kolm-kand ehk Kerikand, Nelikand, Viiskand ehk Käärpuid, Kera Korvid, Erne Kahlad, Suur Look jt. Kerkib ka küsimus, kas Ann Meikarilt kuulduud nimetused olid üldse tema kaasaegsete seas tuntud. Vähemasti mainib Sõster muuseas Kustav (Gustav) Meikari (Anne venna) teadmiste kohta, et onu „arvas Ridamuse hulka ka veel „Kaksikud“ (Castor ja Polluks) ja „Üksiku“ (Capella), aga teiste käest ei ole ma seda kuulnud“ (H II 71, 586 (18)). Kuidas eesti rahvaastronomias laiemalt levinud nimetuste (vrd Kuperjanov 2003: 133 jj) üldise tuntusega siinmail ka poleks, on Ann Meikarilt kuuldu-te puhul nimeandmisel oluliseks lähteks igapäevased tarberiistad. Siin on lõngakerimise abivahend kerikand, haspeldamisel kasutatavad käärpuid, lõngakerade paigalhoidmiseks vajaminevad kerakorvid ja kerimisel vaja-lik lõngapuu. Tegemist on rahvapärase nimepanekutraditsiooniga sarnasuse alusel. Silmusnelikand ja viiskand on ühtlasi laialdaselt tuntud maa-gilised märgid. Ridamuse nimetus näikse olevat analoog Odamuse nimetu-sele. Viru- ja Harjumaal, täpsemalt, Kadrina ja Kuusalu kihelkonnas ka-sutatud Suure Vankri nimetused *Odamus*, *Odav*, *Odavad*, *Suur Odava* an-navad tunnistust ülemeresuhtlusest; ka Soomes on selle tähtkuju nimeks Otava (Prüller 1961: 293).

Planeete Veenust, Marssi ja Jupiteri kui rändtähti nimetab Ann Meikar aga hulgusteks: „Marsist ütles A. M., et see „hulgub alati, ikka hommikust tuleb, öhtasse läheb, kolme aasta pärast jälle tagasi. Tunamullu oli Kaksi-kutel võeraks, tänavu jälle siin...“ (H II 71, 587 (20)). Jupiteri pidas Ann Meikar teistest „hulgustest“ laisemaks.

Jakob Hurt on üldtundud seletusjutust Suure Vankri kohta oma raama-tus tutvustanud Võrumaa versiooni. „Neli tutvat tähte vankris, mis nelja-nurka on seatud, on neli vankriratast. Kolmest tähest vankri ees on esi-mene vehmer ehk ais, tõine järgmine on härg, kolmas kõige ees on pere-mees Peedo. Aga keskmine ehk härja körvas on veel üks pisikene täheke-ne, see on hunt...“ (Hurt 1989: 107). Sõster väidab Hurda raamatus trüki-tud lõunaeestilise versiooni kohta omalt poolt, et seesama lugu on küll tuntud, kuid Peedo nime ei tunta. Järgneb üllatav nimeseletus – sama jututüibi kohalik omanäoline edasiarendus. Siangi on tegemist analogse seletusjutuga ning tegelastena kujutatavad tähed kannavad eraldi nime-tusi, mida Sõster oma rahvaluulesaadetises lahti seletab.

Vegat nimetas vanatädi „Vabatmees“ ehk „Voorimees“ ja tervet tähtede kogu „Kaarikud“ (Lyra). Jutt sellest on järg-mine: Rikastel on palju hobuseid ja härgi, nad võivad suur-te vankrite peal suuri koormaid vedada, aga vabatmehel ei ole muud, kui kaks kitse. Ta tegi kaks kaarikut, rakendas kitsed ette ja veab koormaid kitsedega, neid üksjuhata-

Kadina Khk.

Saatnud Joh. Sõster.

Saadud: 19³⁰/_{VIII} 02.

Palmes, 24. aug. 1902.

(2x).

Palmse taevas.

Seljorowat keateol tähtedest on pea saik
minu vana Tädi Ann Meikari käep jaan-
dust, kes minid juba mulla all juhakat. Tea-
teol on Kadina kihelkonnast, Palmisest.

Johann Sõsteri kaastöö algusread. H II 71, 583 (1902).

des. Tema usinuse tõttu on Vanaisa tema „täheks taeva’asse“ pannud.

Mina vaene vuorimies,
memm mul aige vuodi sies.
Mull on ädad, tülid ies:
kaks mul kitse kärru ies. (H II 71, 584 (4))

Kohalikus keelekasutuses tähendas vabatmees vabadikku ehk popsi. Nime-eelistust võis mõjutada see, et Ann sai ulualust Tõnu talus saunikust ja vabatmehest venna Kustav Meikari juures. Vabatmehe Kaarikuks nimetaud tähtkuju kohta märgib Reiu Tüür, et erinevalt Suure Vankri ja Väike-se Vankri tähtkujudest koosneb Vabatmehe Kaarik töepooltest vaid kolmest tähest ning näib Vankritest töepooltest väiksem ja viletsam (Tüür 1997: 128).

Veidi tavatul moel on Ann Meikar taevatähede olekust välja lugenud juhtnööre maapealseks eluks. See annab tunnistust heast kujutlusvõimest. Vöib-olla kavatses Ann oma noorele sugulasele sel viisil edaspidiseks eluks manitsusi jagada. Sõster kommenteerib: „Neis tähtedes pidada elutarkuse aabits olema. Sõel, mis köige eel käib, tähendab: sõelu, ole tark ja arva järele; oda, mis järele tuleb, tähendab: ole julge, aga ära ole räpakes, selle-pärast vibu teistpidi; vart tähendab – tee tööd, ja reha – riisu, see on: ära ole pillaja, vaid kokkuhoidlik“ (H II 71, 585 (9); „vibu teistpidi“ manitseb siin ettevaatlik olema).

Seda, kui oluline on olnud tähistaevas öise kellaaja arvestamisel, selgitab Hurt Siiriuse ehk Orjatahe näitel. Kuna Siirius tõuseb taevavõlvile össi, arvati selle järgi aega, mil teoorjad öiselt rehetöölt koju tohtisid min-

na. Samasugusteks ajamõõtjateks on ta nimetanud Suurt ja Väikest Vankrit, Sõela ning Vardatahti (Hurt 1989: 121; 111). Kuid orienteerumisel, olgu maal või merel, on kõige tähtsam Põhjanael, mida on hõlpus lähemalasuvate tähtkujudega suhtesse seada. Oluline on Suure Vankri tähtede asend Põhjanaela suhtes, mida teatakse kui taevatulgile kinnitatud liikumatu „naela“, mille ümber kõik tähed ja tähtkujud tiirlevad. Seda rahvaastronoomia praktelist poolt on Paul Prüller tunnustavalt hinnanud: „Tähtede ja tähtkujude asendi ning ööpäevase liikumise kasutamine aja kindlaks määramiseks ja orienteerumiseks näitab rahva loodusevaatlemise oskust ja kultuuritaset“ (Prüller 1961: 293). Ann Meikari ajaarvestamise oskuse kohta taevapildi järgi on Sõsteril mitmeid näiteid esitada, kuid otsekui asitõendiks ja illustratsiooniks tähetarkuse üldkasutavuse kohta on ta oma saadetisele „Palmse taevas“ lisanud kohase regilauluteksti:

Peretütar, neitsikene,
tõused ommikul ülesse,
mine välja vaatamaie.
Löö siis silmad Sõeludesse,
vahi üles Vartadesse,
otseti Odade peale:
Odamus on orja märki,
Vardad vaese lapse märki,
Sõelud on minia märki. (H II 71, 585)

Meikari kohta kirjutab Sõster, et „ta omas 70 aasta pikkuses elueas tähte-de käigu nii ära oli õppinud, et ta kella selgel ööl ei tarvitatanud. Ta teadis ka tähtede käigust, kas kell ees või taga“ (H II 71, 583). Nii nagu Ann oli võimeline talle teada olevat rahvapärimust interpreteerides või individuaalselt mõttelisi joonkujundeid luues kahemõõtmelist (pildilist) taevakaarti tajuma, on ta ka suutnud tabada taevakehade liikumise süsteemsust aasta-aegade lõikes. Toetudes tema teadmistele ning ümbruskonnast kuuldu-le, tutvustab Sõster kohalikke ajaarvamisvõtteid.

A. Meikar ütles, et nii kuda päike talvel käib, nõnda käivad „Lõune tähed“ suvel ja ümberpöördult. Et aga suvel lühike öö on ja aega juba eha järele võib arvata, sellevastu aga tähed vilesalt paistavad, sellepärast ei panda suviseid tähti palju tähele. Seda enam aga vaadatakse Oda, Sõela ja Kak-sikuid. Niisama kui päike suvel aja ära määrab, nõnda mää-ravad tähed talvel vastuseisvatel kuudel aja ära. Mitte nii tähtis ei ole tähtede kesktaevas seis, kui nende ehasse jõud-mine ja koiduga tõusmine. Laialt on teada, et Sõel (Uus Sõel) maarjapäevaks ehasse jõub, ja et Orjataht enne jõulut

„kaks tundi enne koitu“ tõuseb. Üleüldiselt teatakse ka, et tähed koidust tulevad ja ehasse lähevad. Üks vanainimene ütles mulle, et „tähed, mis sügisel päevatõusu kohast tõusavad, need kevadeks ehasse lähevad“. (H II 71, 589)

VAADE PÄRIMUSKOLLEKTIIVILE

Siinkohal väärib eraldi vaatlust üks oluline tegur suulise vaimukultuuri püsimiseks – selle põlvkonnalt põlvkonnale edasiandmise järvepidevus. Sõsteri käskirjade seas on säilinud kirjeldusi Tammispea küla miljööst just Tõnu talu näitel (EKLA f 126, m 4: 1 ja 4: 3). Tema olustikukirjeldused „Harilik sügisene öhtu Tammispea Tõnul umbes 1883. a“ ja „Tammispea küla muistsest elust-olust“ toetuvad autori isiklikele lapsepõlvemälestustele ja vanematelt külaelanikelt kuuldule.

Tõnu talu kooskond moodustas selles 19. sajandi teisel poolel lainema hakanud mereäärses ahelkülas tõelise suurpere, mille tuumikusse kuulus kaks suguvõsa. Perepoeg Johanni kirjutisest selgub, et Tõnu talu oli renditalu, kus elas selle omaaegne peremees Jüri Sõster naise Madli, kahe poja ning ühe tütre ja eraldi toas veel võõras vabadik Tiiu oma tütre, sauna aga naisevend Kustav Meikar oma naise, kahe poja ning ühe tütre ja veel ka Ann Meikar. Johann Sõsteri sõnutsi oli perenaine Madli „Palmse kõige vanemast ja esimesest Muike sugust“. Muike asub Ilumetsa ja Palmse vahemail. Enn Tarvel on Lahemaa külade ajalugu uurides välja

Tõnu talu Tammispea külas. Heino Salströmi erakogu.

selgitanud, et Muike peret on mainitud juba 1510. aastal Palmse mõisa müügi ürikus ning et pärimuse järgi on perekonnanimi Meikar üks Muike nimest võrsunud nimekujusid (Tarvel 1983: 95 ja 132).

Hoolimata sellest, et talus oli nii palju inimesi (aga võib-olla just selle-pärast), käis seal meeledi külarahvast naljajuttu vestmas, endisaja asju arutamas, mälestusi heitetamas, kogemusi jagamas, suguvõsade päritolu ning vanuse üle mõtteid vahetamas. Õhtuti kogunes juttu ajama paari-kümne inimeste ringis. Tõnul oli avar tare ja korralik kolme ruumiga sauna, mille leilil öeldi olevat ravitoimet. Tõnule tuldi laupäeviti sauna sellele vaatamata, et endalgi sauna olemas, põhjenduseks mõnus leil. Johann Sõster on kirjeldanud traditsioonilisi kooskäimise ja jutustamise aegu – sügistal-vist jaguaega üheksha õhtut enne mardipäeva ning neljapäevaõhtuid, mil kehtis töödekeeld, et majapidamisele mitte kahju tuua. Sõster iseloomustab nende kooskäimiste minevikulist suunitlust: siin kohtus kaks maailma – vana ja uus, ning lisab suhtumise: „Minule meeldis aga vana. Ja nii meeldis see vist pea köigile selle nurga inimestele“ (EKLA f 126, m 4: 3, l 4). Sõsteri hinnanguline üldistus annab märku sellest, et arhailine maail-mapilt polnud siinmail veel võõraks jäänud, vaid et seda väärustati, mõnevõrd isegi idealiseeriti ja sellest tulenevalt rahvatarkust taga nõuti.

Johann Sõsteri kirjapanekuid täiendavad tema vennapoja Juss Sõsteri (1907–1992) saadetised Eesti Rahva Muuseumile ja Eesti Rahvaluule Ar-hiivile. Juss Sõsteri Tammispea küla elu-olu ülevaadet täiendaval skeemil hõlmab suhtlusvõrgustik Kuusalu khk poolel ka Kolgaküla, Pärispea pool-saarel Viinistu ning Loksa jne u 12 km raadiuses ümber Tammispea (ERM, KV 323, 1979; KV 463, 1985). Johann Sõsteri saadetises Oskar Kallasele leidub huvitavaid andmeid kohaliku laulutraditsiooni kohta. Siintoodus iseloomustab ta oma ema Madli Sõsteri laulikukuulsust: „Madli leletütar ütles, et me olime ümbruses kõige kõvemad lauljad, võitsime Käsmu, Lok-sa, Läsna külade lauljad kõik ära. Madli laulis vöödu ka põhirandlastega (Viinistu ja Pärispea külad) ja jäi ikka võitjaks“ (EÜS VII 213 (1910)).

ANN MEIKAR TRADITSIOONIKANDJANA

Madli elas 84-aastaseks, nii jõudis poeg Johann ta rikkaliku lauluvara kir-ja panna, Anne ja Kustavi eluajal aga oli Johann alles koolipoiss. Õnnekts on kirjeldustes Madli kõrval tähelepanu jagunud ka teistele „kuulsast Muike sugust“ pärit pereliikmetele ja see informatsioon on üpris kõnekas. Näite-tekstid on samast Johann Sõsteri saadetisest.

Õde Ann teadis väga hästi nõia sõnu, vanu arstimise viisi-sid ja tundis maarohtusid ja nende otstarvet värvimises ja arstimise juures. (EÜS VII 209)

Kuulsin noorena mitu korda, kui minu ema Madli „ees laulis“, tema õde Ann teist häält ja vend Kustav kolmat körvalle ürgas. (EÜS VII 211)

Madli ja ta õed ja vend olivad veel vana eani elavad tantsi-jad, kes noorematele vanu tantsusid õpetasivad. (EÜS VII 217)

Kui ma noor olin, elasivad minu ema vend Kustav ja õde Ann meil. Kui nad kolmekeste vihmaga heinal olivad, siis kõlas aga mets nende lauludest vasta. (EÜS VII 218)

M[adli] S[öster] oli väga osav mõistetaja. Ka tema vend Kustav ja õde Ann ei annud talle järele. (EÜS VII 224; siin on teemaks jaguaja kombestik)

Vastla laule lauleti liugu lastes. Madli Sösteri vastla laulud kirjutasin ma ülesse. Kuid tema õde Ann oli suurem liu laskja ja sellega ka vastla laulja. (EÜS VII 228)

Ann Meikari kui laulunaise kohta sobib lisada rahvaluulekoguja repliik ühe lauluteksti juures: „Madlilt sõja laul, mida Anne ettelaulmise järgi täiendatud“ (EÜS VII 234).

Niisiis oli Anne isikus tegemist mitmekülgse pärimusekandja ning -kasutajaga. Kuid ERA informantide kartoteegist võib ta nime leida vaid seoses Sösteri astronoomiasaadetisega. Üllatuslikult selgus Kadrina regi-laulutekstide läbivaatamisel, et Söster pole oma ema laule Oskar Kallase-le kirja pannes jätnud esile tõstmata ka tema õe Anne lauluteadmist sõnadega: „Anne vanad laulud kirjutas Gustav Mühlbach ülesse ja saatis Dr. J. Hurt'a kogusse“ (EÜS VII 209). Kahjuks pole kooliõpetaja August (Gustav) Mühlbach oma laulusaadetise juurde laulude esitajat märkinud.

Tundubki, et Annele sai osaks aina oma noorema õe Madli särava isik-suse varju jäädä. Madli oli juba neiuna kuulus laulja, ilus, enesekindel ja uhke (kolmed kosjad tagasi lükanud), temast sai teeääarse Tõnu talu esin-duslik perenaine, Ann aga jäi vanatüdrukuks ja temast sai Tõnu talu sau-nik. Samas talus üleskasvanud perepoja kirjapanekute lugemisel ei jäää märkamata tunnustav hoiak ja empaatia Anne suhtes. See kumab läbi ka rahvaastronomia ülevaate puhul. Eespool tõstatatud küsimusele, kas ehk püüdis Söster Hurdale Anne tähetundmist efektsemana näidata, võib siiski vastata eitavalt. Ilmselt ei raatsinud ta hoiduda Hurdale saatmast An-nelt kuulduid isikupäraseid seletusi tähtede asetuse, „elutarkuse aabitsa“

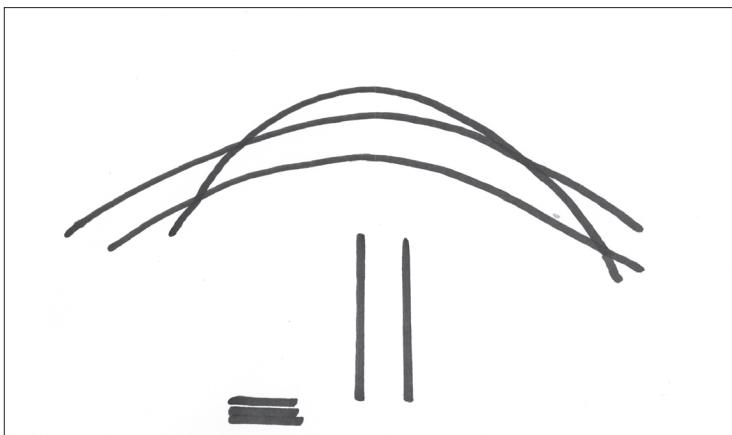
jms kohta teadmises, et seni Hurda kogus puudunud tähenimedele tuleb võimalikult palju andmeid lisada.

Arvesse võttes Ann Meikari head traditsioonitundmist, loovust ja öise taevapildi vaatlemise harrastust, võib oletada, et tosina seni fikseerimata tähtkujunime seas võib mõnigi olla Anne enda väljamõeldud. Nii või teisiti on tegemist folklooriloomega.

TÄHETARKUS JA KOGUKONNA ELULAAD

On ilmne, et Ann Meikari tähetarkus ei kõnele ainuliselt isiklikust huvist. Astronomiateadmised olid siinmail püsivalt vajalikud olnud, jõudmata 19. sajandi lõpukümnenditeks mälust taanduda. Kui Hurt on oma ülevaate-teeses eesti rahvaastronomiast korduvalt esile toonud Saaremaa elanike tähetundmist, siis Sõsteri „Palmse taivas“ annab omakorda tunnistust Lahe-maa piirkonna elanike samasugustest teadmistest. Siangi on püsivalt tegeldud mere ja meresõitudega nii ranniku lähedal kui avamerel. Tähetundmist oli aina tarvis, olgu navigeerimiseks või kellaaja arvamiseks. Näiteks Käsmu sadamast toimusid kalastusretked Soome randa enam kui kuuel kuul aastas 19. sajandi lõpuni. Käsmust kujunes siia rajatud mere-kooli baasil „kaptenite küla“. Taevakaardi tundmissele pöörati koolitöös küllaltki suurt tähelepanu, näiteks 1921/22. õppheaasta tunniplaanis oli 37 nädalatunni seas 7 tundi navigatsiooni, 6 tundi astronoomiat, 4 tundi inglise keelt (Kristenbrun, Kurepalu 1994: 22–26; 34–36).

Taevatähede vaatlejana, nende seletajana ning rahvaastronomia hea tundjana oli Ann Meikari harukordne tähetark, kuid teda selle valdkonna viimaseks mohikaanlaseks pidada oleks liiast. Veel 1969. aasta rahvaluu-lekogumise ekspeditsioonil pandi Haljala khk rannikuääristest Pedassaare küllast Vergi lähistel kirja tähtkuju kulgemisteed arvesse võttev ning pikaaegsele tähevaatlusele rajanev ilmaprognos. Ajaorientiiriks on paastumaarjapäev (25. märts). Kui Taivasõel sellal ehapunasse jõuab, tulevat soe kevad. Nagu Palmse saadetises kirjeldatud teadmised, kõnelevad ka siinsed traditsioonitundmisest ja järjepidevast loodusevaatlusest. „Need on vanainimeste ütlused, aga mina olen neid kõiki kontrollinud,“ seletas Vilhelmine Kaukküla. Vanasõna „Sõelad käivad kõrgelt, kùlm kevade“ töeväärtust oli ta vaaginud hoone trepilt jälgides, kui kõrge kaarega Sõelatähed kevadeti üle kahe kuuse liiguvad: „Kui Sõel läheb ehapunast kõrgemalt põhja poolt mööda, tuleb kùlm kevade. Aastal 1968 olid ööd kùlmad kuni juuni alguseni, aga päevad olid soojad. Aga tänavu oli üldiselt kùlm kevade, nii ööd kui päevad kùlmad“ (RKM II 254, 427 < Haljala khk, Pedassaare k, Pärtli t – A. Lindre < Vilhelmine Kaukküla, 78 a). Kuigi tähevaatleja

Sõelatähede teekond taevavõlvil Vilhelmine Kaukküla joonise järgi. RKM II 245, 428 (1969).

lähtealus pole õige: tegelikult kulminatsiooni kõrgus aastati ei muutu, on Sõelatähede vaatlused arheoastronomias vägagi vana traditsioon (Eelsalu 1985: 41–45; Kuperjanov 2003: 183–187).

KOKKUVÕTTEKS

Selgus, et Johann Sõsteri koostatud ja Jakob Hurdale saadetud unikaalsed rahvaastronomia-alased kirjapanekud ei kajasta pelgalt ühe isiku ega ka kitsalt Palmse traditsiooni. On isegi ootuspärane, et kõnesoleva teabekogumi tuumikala keskmeks osutub mereäärne Tammispea küla Kadrina ja Kuusalu khk piiril, kust kontaktid sisemaale ning rannikuküladesse püsivad mitmel suunal. Selgusid ka asjaolud, miks Sõsteri saadetises leidub nii rohkelt senitundmata tähe- ja tähtkujunimetusi – Sõsteri informandi Ann Meikari tähetundmine toetub tema enda astronoomiahuvile ja kohaliku kogukonna üldisele pärimusteadmissele. Tähevaatluse traditsiooni on aidanud kauemini aktuaalsena püsida rannikuala elanike tegelus meresõidu ja -kalastusega.

KIRJANDUS

- Eelsalu, Heino 1985. *Ajastult ajastule*. Tallinn: Valgus.
- Hurt, Jakob 1989 [1889]. Eesti astronomia. – Jakob Hurt. *Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 91–130.
- Kristenbrun, Karl; Anne Kurepalu 1994. *Käsmu*. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus ja Lahemaa Rahvuspark.
- Kuperjanov, Andres 2003. *Eesti taevas. Uskumusi ja tõlgendusi*. Tartu: Eesti Folkloori Instituut.
- Prüller, Paul 1961. Eesti rahvaastronomia. – *Eesti Loodus*, nr 5, lk 291–295; 6, lk 354–358.
- Tarvel, Enn 1983. *Lahemaa ajalugu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tüür, Reiu 1997. Kadrina tähekujud. – *Maa ja ilm. Pro Folkloristika V*. Toim. Mall Hiiemäe, Janika Oras. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 119–130.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumis:

EKLA – Eesti Kultuuriloo Arhiiv

EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

RKM – Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu

Eesti Rahva Muuseumis:

KV – Korrespondentide vastused

Summary

„THE SKY OF PALMSE“ SEEN FROM THE EARTH

The present treatment concentrates on the writings on popular astronomy by the folklore collector Johann Sõster (1876–1953). In 1902 Sõster sent his contribution on popular astronomy under the name „The sky of Palmse“ („Palmse taevas“) to Jakob Hurt, the organizer of the big campaign of folklore collecting. A compendium by Hurt, „Estonian astronomy“, published in 1899 that included material sent to him earlier, formed the example for Sõster. Sõster found that the publication lacked the designations of many constellations known to him in his homestead. Hurt was enraptured by the consignment and answered that he wished to publish the sent material in the second edition of his book. The text has been highly valued later by the researchers of the history of astronomy since Sõster has added the designations used in academic astronomy to the popular star names. His

knowledge gathered as a student in the Palmse ministry school was supplemented by the studies at the Riga Teacher Training College in 1897. In 1902 and 1903 he asked Hurt to send him the celestial map in hope to continue his collecting as a school teacher in different parts of Estonia but he soon had to declare that the skill of recognizing stars was already forgotten in the first years of the 20th century in Estonia.

While observing „The sky of Palmse“ from the viewpoint of folklorist several circumstances of collecting and transmitting folklore can be detected. The manuscript has been compiled on the basis of the information gathered from a single person – Sõster’s aunt, Ann Meikar – at the time when the informant herself was no longer alive. In the cover sheet of the consignment Sõster mentions that he left some of the constellations that Hurt had already introduced in his book, undescribed and concentrates on new material. The more noteworthy is the fact that researchers have recognized as much as 12 out of 27 designations of constellation written down in the card catalogue of Estonian Folklore Archives as originating from the delivery of Sõster. Several questions arose from here: whether and to what extent we might be dealing with the individual creation of Ann Meikar or the folklore collector himself, how has the local population used folklore, whether the star-watching might have connection with the contemporary lifestyle.

In addition to Johann Sõster’s writings on popular astronomy an important source for the article was formed by his correspondence with Jakob Hurt, reviews of the living conditions of his home village during the last quarter of the 19th century (these rely on personal adolescence memories and stories heard from the villagers) and the comments on the folk song delivery. Also the writings by Johann’s nephew, Juss Sõster about the living conditions and communication network of the home village could be used.

First of all: the title „The sky of Palmse“, which refers to a certain place, is actually conditional. The home of both Ann Meikar as well as her young nephew was situated on the North-Estonian sea coast in the village of Tammispea. Altogether 14 people lived here in the farmstead of Tõnu. The roadside farmstead became the traditional gathering place for the villagers, during long winter evenings people assembled inside the house, in summers everybody got together at the seaside swinging and playing ground of the farmstead. Johann Sõster remembered that old times, habits, way of living were valued, even idealized in the village; the same has been stated by Juss Sõster. The communication network included the coastal zone and extended to the range of approximately 12 km inland.

Sõster has characterized Ann Meikar as a person interested in nature who, considering her experiences obtained while star-watching, could not only tell the time after the position of stars but also check if the watch was running fast or slow. Ann was a good teller of folk tales, singer of old songs, knower of spells, recognizer of herbs, presenter of riddles, knower of dances, follower of folk customs. It cannot be said post-factum whether and to what extent the designations of constellations heard from Ann Meikar were actually familiar to the villagers, but these are in correspondence with the popular tradition of name giving. Thus she might be perceived as the creative carrier of the tradition of folkloristic skill of recognizing the stars. As the ensurers of the long persistence of tradition the important occupations of the coastal people – fishing trips on the Gulf of Finland, seafaring on more distant and closer waters – cannot be left unmentioned. Similarly to the western islands both the navigation skills as well as time-telling after stars were necessary abilities while seafaring also at the northern coast of Estonia.

KEY WORDS: popular astronomy, time determination, constellations, folklore collecting, the process of tradition, the history of Lahemaa.